

Długie ramię MOSKWI

ZAKULISOWE STUDIA SPOŁECZNE

Rada Programowa

Andrzej Zybortowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) — przewodniczący
Łukasz Afeltowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Stanisław Burdziej (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)
Krzysztof Pietrowicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Radosław Sojak (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Piotr Stankiewicz (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)
Joanna Szalacha (Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu)
Daniel Wicenty (Uniwersytet Gdański)

We współczesnych naukach społecznych w Polsce dominuje „sentymalna” wizja społeczeństwa. Zakłada ona, że wystarczy badać instytucje formalne, jawne interesy i oficjalnych aktorów, by dotrzeć do istoty zjawisk społecznych. W opozycji do tej wizji uważamy, że badania społeczne ograniczające się tylko do łatwo dostępnych, jawnych aspektów życia społecznego tracą z oczu ważną część rzeczywistości, kryjącą się właśnie za kulisami. Idee, które legły u podstaw serii wydawniczej „Zakulisowe Studia Społeczne”, odwołują się do alternatywnej i niesentymentalnej wizji społeczeństwa. Podejście to koncentruje się bowiem wokół tego, co jest intencjonalnie skrywane przed opinią publiczną — jak niejawnie sieci powiązań, ukryte grupy interesów, niektóre nieformalne instytucje, a także systemowa przemoc i mechanizmy manipulacji życiem społecznym.

Zamierzamy koncentrować się na analizie tych zjawisk, które w sposób systematyczny prowadzą do osłabienia państwa, takich jak korupcja, relacje klientelistyczne, konflikt interesów czy użycie przemocy jako regulatora w polityce i gospodarce. Zjawiska te są ze swej natury trudne do badania. Poprzez rozwijanie koncepcji oraz metod badawczych pozwalających radzić sobie z ich analizą chcemy zachęcić badaczy z różnych dyscyplin do podejmowania własnych studiów zakulisowych aspektów życia społecznego. Mamy nadzieję, że dociekania te przyczynią się do stworzenia bardziej trafnego obrazu rzeczywistości społecznej, a tym samym pozwolą na bardziej owocne, praktyczne rekomendacje ze strony nauk społecznych dla instytucji politycznych i gospodarczych.

Badaczy zainteresowanych publikacją prac w naszej serii zachęcamy do współpracy i skontaktowania się z nami: obrotysferspolecznych@gmail.com.

Logo naszej serii przedstawia dom, w którym w 1473 roku w Toruniu urodził się Mikołaj Kopernik. Wybraliśmy ten znak, bo tak jak Kopernik próbujemy pokazać, że świat — w tym wypadku świat społeczny — porusza się i działa według innych zasad, niż się powszechnie sądzi.

SŁAWOMIR CENCKIEWICZ

Długie ramię MOSKWY

**Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991
(wprowadzenie do syntezy)**

**ZYSK I S-KA
WYDAWNICTWO**

Copyright © by Sławomir Cenckiewicz, 2012
All rights reserved

Redaktor prowadzący

Donata Wojtkowiak

Projekt graficzny okładki

Agnieszka Herman

Zdjęcia Wojciecha Jaruzelskiego i Czesława Kiszczaka na okładce
Grzegorz Rogiński/Forum

Opracowanie graficzne i techniczne

Barbara i Przemysław Kida

Recenzent

dr hab. Andrzej Zybortowicz, profesor Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu

Opinie wydawnicze

Anna K. Piekarska

Witold Bagieński

Cytat z gen. Władysława Andersa, który posłużył za motto książki, pochodzi z pracy
General broni Władysław Anders. Wybór pism i rozkazów, wstęp, wybór i opracowanie
Bogusław Polak, Warszawa 2009, s. 380.

Kontakt z autorem poprzez stronę internetową

www.slawomircenckiewicz.pl

Wydanie II poprawione

ISBN 978-83-7506-875-7

Zysk i S-ka Wydawnictwo

ul. Wielka 10, 61-774 Poznań

tel. 61 853 27 51, 61 853 27 67, faks 61 852 63 26

dział handlowy, tel./faks 61 855 06 90

sklep@zysk.com.pl

www.zysk.com.pl

Druk i oprawa

Toruńskie Zakłady Graficzne „Zapolex” Sp. z o.o.

Śp.
Prezydentowi Rzeczypospolitej

LECHOWI KACZYŃSKIEMU
(1949–2010)

inicjatorowi likwidacji
Wojskowych Służb Informacyjnych,
będących kontynuacją wywiadu wojskowego PRL

*Tradycja oręża polskiego jest tak wielka
i tak stara jak nasza tysiącletnia historia.
Są w niej zwycięstwa, są i klęski,
ale nie może w niej być zdrady narodowej.
Lepiej nie mówić o tradycji tam,
gdzie oddziały formował nasz wróg i najeźdźca Polski*

gen. Władysław Anders
przemówienie radiowe z 25 II 1954 r.

SPIS TREŚCI

Wykaz ważniejszych skrótów	13
Wprowadzenie	
<i>Rzecz osobista — Potencjał i mitologia LWP — Stan badań — Cel badawczy i konstrukcja książki — Podstawa źródłowa — Podziękowania — Nota edytorska</i>	17
1. Ludowe Wojsko (nie)Polskie	
<i>Zdrada Polski i towarzyszy niedoli — Dzieci Zarubina — Willa w Małachowce — O polską republikę rad — Polska Dywizja Armii Czerwonej — Opiekunowie z GRU</i>	39
2. Wywiadowcze korzenie i początki	
<i>Sowieccy wywiadowcy — Niedorozwój kadrowy — Geneza: OGPU/NKWD — Oddział Informacyjny Sztabu Głównego — Oddział II Sztabu Generalnego</i>	47
3. „Kadry są najważniejsze”: instruktorzy i ich agenci (1944–1956)	
<i>Polski „Razwiedupr” — Instruktorzy GRU — Agenci, kryminaliści, „Hiszpanie” — Polonizacja — „Smiersz” i Wielka Czystka — Karuzela szefów — Narodziny Zarządu II — Kadry z Akademii Dyplomatycznej w Moskwie</i>	61
4. Walka z reakcją (1945–1956)	
<i>Wywiad globalny — „Baza werbunkowa” — Likwidatorzy polskiego podziemia — Dywersanci i rozłamowcy — Moskiewska sieć — Zabójczy senator McCarthy — Forsa jest najważniejsza — Na tropie piłsudczyków i narodowców — GRU przeciwko PSZ — Złodzieje złota</i>	101
5. Na Zachód marsz... (1956–1981)	
<i>Ku wojnie z Zachodem — Plan konsolidacji specszużb — WSW chroni i czuwa — Opiekun Iwaszutin — Zaginiony Kozłowski — Nielegalni inwalidzi — Porywane dzieci i matroszki z sierocińców — Ludzie „Wolskiego” — Nieudacznicy Kiszczaka — Kursanci GRU — Dezerterzy — Kanał Jaruzelskiego</i>	127
6. Pożar (1981–1987)	
<i>Lawina dezerterów — Na tropie kontrrewolucji — Kolonizacja państwa — Wielka reforma i Oddział „Y” — W poszukiwaniu technologii — Zacharski the best! — Flirt z terrorystami — „Kraje trzecie” — Mizeria wywiadowcza — Potęga wywiadu w... kraju</i>	227

7. „Rewolucja wojskowa” Misztala (1987–1991)

Laboratorium pierestrojki — Parasol Kiszczaka — „Bezdzielniczne spadki zagraniczne” — Zlecenie na FOZZ — „Niekonwencjonalne operacje bankowe” — Czasu mało, wypożyczcie „Dika”! — Dekonspiracja „matki afer” — Niezatapialny Oddział „Y” — „Perspektywiczna kadra” — Lifting Zarządu II — „Nasi” w MON i start WSI 327

Życie po życiu (1991–2006)

Sowiecki background — Parys desowietyzator — Obrońcy Oleksego — „Rolandy” i gaz musztardowy — Powrót Makowskiego — Aktywność krajowa — Sanacja Rusaka — Faul Dukaczewskiego — Przeciwnicy lustracji — Konsensus likwidacyjny 383

Zakończenie i podsumowanie

Wywiad bez sukcesów — Kontrwywiadowcza antyochrona — Beneficjenci transformacji — Długie ramie Moskwy — Koniec mitu 427

Wykresy i tabele

Nr 1. Obsada kierownicza Oddziału II Sztabu Generalnego WP (według etatu 1/48, stan na 31 lipca 1945 r.)	66
Nr 2. Alfabetyczny wykaz oficerów Armii Czerwonej pełniących służbę w wywiadzie wojskowym Polski Ludowej — w komórkach zwiadowczo-rozpoznawczych, Oddziale Rozpoznawczo-Wywiadowczym Sztabu Głównego WP, Oddziale II i Zarządzie II Sztabu Generalnego (1943–1958)	94
Nr 3. Struktura organizacyjna Oddziału II Sztabu Generalnego WP (stan na 1 września 1945 r.)	108
Nr 4. Schemat łączności sieci agenturalnej Oddziału II Sztabu Generalnego w Stanach Zjednoczonych w 1951 r.	117
Nr 5. Struktura Pionu Operacyjnego i Pionu Informacyjnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP (według statusu zatwierdzonego 27 kwietnia 1965 r.)	140
Nr 6. Kategorie tajnej współpracy z wywiadem wojskowym Polski Ludowej (Oddziałem II i Zarządzeniem II Sztabu Generalnego WP) w latach 1945–1990	144
Nr 7. Organizacja łączności pomiędzy Centralą wywiadu a nielegalnym rezydentem	144
Nr 8. Rodzaje i sposoby przerwania wywiadowców przygotowanych do pracy w wywiadzie agenturalnym	161
Nr 9. Schemat pracy agenturalnej w obiektach wywiadowczego zainteresowania	162
Nr 10. Rodzaje Wojskowego Wywiadu Strategicznego	166
Nr 11. Schemat organizacyjny Pionu Operacyjnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP w drugiej połowie lat 70.	208
Nr 12. Oceny pracy operacyjnej i informacyjnej rezydentur Oddziału IV Zarządu II za 1978 r. sporządzone przez płk. Jerzego Sączka	211
Nr 13. Szefowie Oddziału II i Zarządu II Sztabu Generalnego WP (1945–1990)	225
Nr 14. Wykaz oficerów Zarządu II Sztabu Generalnego WP pełniących funkcje pełnomocników-komisarzy w okresie stanu wojennego	263
Nr 15. Schemat organizacyjny Pionu Operacyjnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP po reorganizacji w 1983 r.	268
Nr 16. Schemat organizacyjny Pionu Informacyjnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP po reorganizacji w 1983 r.	270

Nr 17. Struktura organizacyjna Oddziału Agenturalnego Wywiadu Strategicznego (Oddziału „Y”) z 1984 r.	283
Nr 18. Szefowie Agenturalnego Wywiadu Strategicznego (Oddziału „Y”) w latach 1983–1991	284
Nr 19. Zastępcy szefa Agenturalnego Wywiadu Strategicznego (Oddziału „Y”) w latach 1983–1991	284
Nr 20. Stan agencji i współpracowników podległych poszczególnym oddziałom operacyjnym Zarządu II w latach 1984–1985	292
Nr 21. Analiza wysp, zdrad, dezercji i prób werbunków pracowników kadrowych i aparatu nielegalnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP za lata 1960–1986 opracowana przez Oddział VI Szefostwa WSW	298
Nr 22. Wykaz rezydentur Zarządu II pod przykryciem (stan na 16 II 1988 r.)	323
Nr 23. Udział aparatu wywiadowczego Zarządu II w zdobywaniu materiałów (stan na 1986 r.)	324
Nr 24. Zakup materiałów w wywiadzie wojskowym na bazie handlu zagranicznego	324
Nr 25. Rozmieszczenie oficerów pod przykryciem (OPP) i współpracowników Zarządu II w instytucjach przykrycia w 1988 r.	325
Nr 26. Struktura Zarządu II Wywiadu i Kontrwywiadu w latach 1990–1991	378

Aneksy

1. 1984 wrzesień 17, Warszawa — Szczegółowy zakres działania komórek organizacyjnych Zarządu II Wywiadowczego Sztabu Generalnego WP wraz z odrębnymi poprawkami z 1991 r., które miały dostosować treść dokumentu do nowych warunków działania wywiadu wojskowego	439
--	-----

2. Słownik ważniejszych pojęć stosowanych w komunistycznym wywiadzie wojskowym (Zarządzie II Sztabu Generalnego)	475
---	-----

Bibliografia	489
Indeks nazwisk	515

WYKAZ WAŻNIEJSZYCH SKRÓTÓW

AAN — Archiwum Akt Nowych
ABW — Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
AIJP — Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku
AK — Armia Krajowa
AL — Armia Ludowa
AMSZ — Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych
AOK — Archiwum Ośrodka Karta
AON — Akademia Obrony Narodowej
ASG — Akademia Sztabu Generalnego
AWO — Agenturalny Wywiad Operacyjny

b.d. — bez daty
BH — Bank Handlowy
BHI — Bank Handlowy Internationale
BRH — Biuro Radcy Handlowego
b.r.w. — bez roku wydania
b.p. — brak paginacji

CAW — Centralne Archiwum Wojskowe
CIA — Central Intelligence Agency
CSRS — Czechosłowacka Republika Socjalistyczna
CzAL — Czechosłowacka Armia Ludowa
CZI — Centralny Zarząd Inżynierii

Dz.U. — Dziennik Ustaw

FBI — Federal Bureau of Investigation
FMW — Federacja Młodzieży Walczącej
FON — Fundusz Obrony Narodowej
FOZZ — Fundusz Obsługi Zadłużenia Zagranicznego

GL — Gwardia Ludowa
GPU — Gosudarstwiennoje Politiczeskoje Uprawlenie
GRU — Głównie Razwiedywatielnoje Uprawlenie
GZI — Główny Zarząd Informacji

GZP — Główny Zarząd Polityczny
GZW — Główny Zarząd Wywiadowczy

IPN — Instytut Pamięci Narodowej

KC — Komitet Centralny
KZMP — Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej
KdsBP — Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego
KG — Komenda Główna
KGB — Komitet Gosudarstwiennoj Biezopastnosti
KI — kontakt informacyjny
KO — kontakt operacyjny
KP USA — Komunistyczna Partia USA
KPP — Komunistyczna Partia Polski
KPZS — Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego
KS — kontakt służbowy
KW — kontrwywiad
KW MO — Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej

LK — lokal kontaktowy
LK — lokal konspiracyjny
LWP — Ludowe Wojsko Polskie

MBP — Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MHZ — Ministerstwo Handlu Zagranicznego
MHZiGM — Ministerstwo Handlu Zagranicznego i Gospodarki Morskiej
MSW — Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
MSZ — Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MZR — Międzynarodowy Związek Robotniczy

NAL — Niemiecka Armia Ludowa
NATO — North Atlantic Treaty Organization
NBP — Narodowy Bank Polski
NIK — Najwyższa Izba Kontroli
NKGB — Narodnyj Komissariat Gosudarstwiennoj Biezopastnosti
NKWD — Narodnyj Komissariat Wnutriennich Dieł
NPW — nielegalny pracownik wywiadu
NRD — Niemiecka Republika Demokratyczna
NSZ — Narodowe Siły Zbrojne

OPP — oficer pod przykryciem
OGPU — Obiedinionnoje Gosudarstwiennoje Politiceskoje Uprawlenije
OWP — Organizacja Wyzwolenia Palestyny
OZI — osobowe źródło informacji

PAN — Polska Akademia Nauk
PHZ — Przedsiębiorstwo Handlu Zagranicznego
PiS — Prawo i Sprawiedliwość

- PISM** — Polski Instytut Spraw Międzynarodowych
PKPR — Polski Korpus Przysposobienia i Rozmieszczenia
PKWN — Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PLL LOT — Polskie Linie Lotnicze LOT
PLO — Polskie Linie Oceaniczne
PLO — Palestine Liberation Organization [Organizacja Wyzwolenia Palestyny]
PO — Platforma Obywatelska
POP — Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR — Polska Partia Robotnicza
PRL — Polska Rzeczpospolita Ludowa
PSL — Polskie Stronnictwo Ludowe
PSZ — Polskie Siły Zbrojne
PZPR — Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
PŻB — Polska Żegluga Bałtycka
PŻM — Polska Żegluga Morska
- RFN** — Republika Federalna Niemiec
RO ZSP — Rada Okręgowa Związku Studentów Polskich
RP — Rzeczpospolita Polska
RWE — Radio Wolna Europa
- SB** — Służba Bezpieczeństwa
SG — Sztab Generalny
SGPiS — Szkoła Główna Planowania i Statystyki
SKW — Służba Kontrwywiadu Wojskowego
SOR — sprawa operacyjnego rozpracowania
SOW — Sąd Okręgowy w Warszawie
SPW — samodzielny pracownik wywiadu
SWR — Służba Wywiadu Zagranicznego Federacji Rosyjskiej
SWW — Służba Wywiadu Wojskowego
SZ — Siły Zbrojne
- TDW** — teatr działań wojennych
TW — tajny współpracownik
- UB** — Urząd Bezpieczeństwa
UOP — Urząd Ochrony Państwa
UW — Układ Warszawski
- WAD** — Wojskowa Akademia Dyplomatyczna
WAL — Węgierska Armia Ludowa
WAT — Wojskowa Akademia Techniczna
WKP(b) — Wszechzwiązkowa Partia Komunistyczna (bolszewików)
WP — Wojsko Polskie
WRON — Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego
WSI — Wojskowe Służby Informacyjne
WSW — Wojskowa Służba Wewnętrzna

- WUSW** — Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych
- ZBoWiD** — Związek Bojowników o Wolność i Demokrację
- ZHP** — Związek Harcerstwa Polskiego
- ZMS** — Związek Młodzieży Socjalistycznej
- ZSP** — Związek Studentów Polskich
- ZSRR** — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
- ZSRS** — Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
- ZTS** — Zakład Techniki Specjalnej

Wprowadzenie

Rzecz osobista — Potencjał i mitologia LWP — Stan badań
— Cel badawczy i konstrukcja książki — Podstawa źródłowa
— Podziękowania — Nota edytorska

Jest upalny 22 lipca 2006 r. Kolejna rocznica ogłoszenia manifestu PKWN w Moskwie, który dał formalny początek państwowości Polski Ludowej. Decyzją władz RP zostają przewodniczącym Komisji ds. Likwidacji Wojskowych Służb Informacyjnych. Gdy kilka dni później z pierwszej ręki zapoznaję się z mentalnością wysokich oficerów tej służby, postanawiam ustalić i zrozumieć, jak to się stało...

Jak to się stało, że w Warszawie, w gmachu przy al. **Niepodległości**, przez tyle lat funkcjonował jeden z najważniejszych instrumentów **podległości** naszego kraju. Jak to się stało, że dopiero w siedemnastym roku budowania demokratycznej Polski rozmontowano tę postsowiecką reductę zlokalizowaną w najdalej na wschód położonym kraju zachodniej części Europy. I jak to się stało, że do realizacji tego zadania polskie państwo wyznaczyło doktora nauk historycznych¹.

Ukończenie przedkładanej Czytelnikowi książki traktuję jako wypełnienie — po pięciu latach — zobowiązania, którego podjąłem się w 2006 r., ponieważ jako badacz i historyk aż za dobrze wiem, iż ludzką pamięcią, naszymi zaszczościami nie można w dowolny sposób zarządzać. Nie można arbitralnie stwierdzić, że czegoś nie będziemy pamiętać, że jakiś fragment przeszłości jest nieistotny. Wreszcie, że pozbywanie się niepotrzebnego balastu wymaga wytrwałości.

Nie bez znaczenia jest to, jak wielkim zaufaniem (lub nieufnością) społeczeństwo darzy swoje wojsko. Jednym z celów niniejszej książki jest dostarczenie Czytelnikom rzetelnej wiedzy, racjonalnego fundamentu, na którym można budować zaufanie lub — gdy to uzasadnione — podtrzymać nieufność wobec pewnych instytucji i środowisk III RP. W tym do takich, które nie szczędzą wysiłków, by ukazywać nam swój poddawany codziennemu „makijażowi” wizerunek rzekomej polskości².

¹ Zarządzenie w tej sprawie 22 VII 2006 r. podpisał minister obrony narodowej Radosław Sikorski. Zob. S. Cenckiewicz, *Śladami bezpieczeństwa i partii. Studia. Źródła. Publicystyka*, Łomianki 2009, s. 633 [fotokopia dokumentu].

² Przykładem takiego „makijażu” może być treść informacji zamieszczonej na stronie internetowej Stowarzyszenia „Sowa”, które grupuje byłych żołnierzy WSI, w większości wywodzących się z komunistycznych służb specjalnych: „W dniu 25 X 2010 r., nawiązując do statutu stowarzyszenia oraz żołnierskiej tradycji uroczystego obchodzenia rocznicy utworzenia 25 X 1918 r. w wybijającej się na niepodległość Rzeczypospolitej pierwszej struktury wojskowych służb specjalnych, odbyło się w Warszawie uroczyste spotkanie licznie przybyłych członków stowarzyszenia, jego sympatyków, byłych żołnierzy i pracowników Jednostki Wojskowej nr 3362 i jednostek jej podległych oraz zaproszonych gości”. Zob. stowarzyszenie.sowa.pl/index.php/2011/04/25-10-2010-r/ (wejście 1 VIII 2011 r.). W tym kontekście

II

Według teoretyków i ideologów marksistowskich armie państw komunistycznych były „siłami zbrojnymi nowego typu”. Świadomie zrywały z dawną „burżuazyjną armią” i jedynie wybiórczo, w ramach procesu legitymizacji władzy, inkorporowały narodowe tradycje wojskowe³. W doktrynie komunistycznej dwie funkcje określały charakter „armii socjalistycznej”: na zewnątrz miała bronić integralności terytorialnej, interesów państwa i całego Imperium Sowieckiego, wewnątrz zaś była „instrumentem ochrony ustroju socjalistycznego”⁴.

Przez cały okres swojego istnienia Ludowe Wojsko Polskie (1943–1990) z powodzeniem realizowało obie funkcje i było armią „nowego typu”, która nie mieściła się w jakiegokolwiek z dotychczasowych tradycji polskiego oręża. Początkowo było faktycznie „Polską Dywizją Armii Czerwonej”⁵, którą w ramach „sojuszniczej pomocy kadrowej” zasilili oficerowie sowieccy. Bezpośredni nadzór sowiecki zniknął stopniowo po 1956 r., ale do końca istnienia Polski Ludowej, a nawet dłużej, gdyż Układ Warszawski funkcjonował do lipca 1991 r., LWP podporządkowane było Moskwie. Sowieci narzucili własną doktrynę wojenną, system szkolenia i kształcenia kadr oficerskich (w dużej mierze w akademiach ZSRS) oraz tradycję⁶. Sowiecki charakter LWP był szczególnie widoczny w wywiadzie wojskowym, który realizował przede wszystkim wytyczne GRU. Jego główny obszar działania (Niemcy, Dania i kraje Beneluksu) pokrywał się z kierunkiem planowanej ofensywy tzw. Frontu Nadmorskiego należącego do Zachodniego Kierunku Działań Wojskowych wojsk Układu Warszawskiego⁷. W tym sensie, zgodnie z tytułem ni-

godny podkreślenia jest fakt, że członkiem Stowarzyszenia „Sowa”, któremu prezesuje gen. Marek Dukaczewski, jest znany z fałszowania historii Polski płk dr Zbigniew Kumoś, autor m.in. książek o Związku Patriotów Polskich.

³ Por. M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001; J. Wawrzyniak, *ZBoWiD i pamięć drugiej wojny światowej 1949–1969*, Warszawa 2009; Ł. Polniak, *Patriotyzm wojskowy w PRL w latach 1956–1970*, Warszawa 2011.

⁴ Por. J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Warszawa 1982, s. 325 i nast. Prezentuję tu nieco zmodyfikowaną formę definicji funkcji wojska w państwie komunistycznym, gdyż w teoretycznych rozważaniach marksistów (z lat 70. i 80.) rolę Imperium Sowieckiego traktuje się niejako drugoplanowo, akcentując przede wszystkim „narodowy” charakter każdej z armii państw komunistycznych.

⁵ AAN, Akta Bolesława Geberta, sygn. 493/9, Stanowisko attaché wojskowego RP w Stanach Zjednoczonych płk. Włodzimierza Onacewicza w sprawie 1. Polskiej Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki, Waszyngton, 7 VII 1943, k. 4.

⁶ Jak podaje Paweł Piotrowski, w Głównym Zarządzie Informacji centralnym świętem był 20 grudnia obchodzony na pamiątkę powstania Czeka 20 XII 1917 r. Zob. P. Piotrowski, *Sprawa współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową. Rekonesans archiwalny*, „Biuletyn IPN”, 2007, nr 1–2, s. 116.

⁷ P. Piotrowski, *Front Polski — próba wyjaśnienia zagadnienia*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej”, 1977, t. VI, s. 221–233; A. Paczkowski, *Wojsko Polskie w Układzie*

niejszej książki, było to *Długie ramię Moskwy*. Potencjał LWP (drugi co do wielkości w całym Układzie Warszawskim⁸) i jego planowany udział w przyszłej wojnie przeciwko Zachodowi sprawiały, że armia PRL stała się głównym gwarantem wpływów i kontroli sowieckiej nad Polską. Według danych z 1980 r., w okresie pokoju (czas „P”) w siłach zbrojnych PRL służyło 394 500 oficerów i żołnierzy, zaś w okresie planowanej wojny (czas „W”) stan liczebny LWP miał wzrosnąć do 610 000⁹.

Wierność Związkowi Sowieckiemu oraz wypływająca z doktryny komunistycznej „wewnętrzna funkcja” LWP stały się także podstawą licznych interwencji wymierzonych przeciwko własnemu narodowi. Pacyfikacja podziemia niepodległościowego, walka z emigracją, udział w stalinowskich represjach i mordach sądowych, fałszowanie historii, sowietyzacja kultury, prześladowanie Kościoła katolickiego, brutalne dławienie społecznego oporu w Czerwcu ’56, Marcu ’68, Grudniu ’70 i Grudniu ’81 czy wreszcie niezwykle ostre represje sądowe dekady lat 80. złożyły się na tradycję LWP¹⁰. Uzupełnia ją wynikający z „funkcji zewnętrznej” najazd na Czechosłowację w 1968 r. i wsparcie udzielane ruchom komunistycznym na całym świecie, a nawet terrorystom arabskim¹¹.

Warszawskim. Od marzeń o „Polskim Froncie” do rzeczywistości stanu wojennego, „Zeszyty Historyczne”, 2007, z. 161, s. 156–161. Zob. tabela: *Podział Europy na teatry działań wojennych wg Układu Warszawskiego*, [w:] F. Puchała, *Sekrety Sztabu Generalnego pojałtańskiej Polski*, Warszawa 2011, s. 154 [także s. 176–183].

⁸ Według danych przytoczonych przez gen. Franciszka Puchałę (*ibidem*, s. 210–211), ogólny potencjał militarny PRL w 1980 r. w zakresie wojsk lądowych przedstawiał się następująco: czołgi średnie — 3400; transportery opancerzone — 3145; wojska raketowe i artyleria — 30 wyrzutni rakiet operacyjno-taktycznych, 52 wyrzutnie rakiet taktycznych, 280 wyrzutni wieloprowadnicowych, 120 haubic samobieżnych, 1340 armat i haubic holowanych, 550 moździerzy; artyleria przeciwpancerna — 950 wyrzutni przeciwpancernych pocisków kierowanych, 30 dział samobieżnych i 650 dział. Wojska lotnicze: samoloty bojowe i transportowe — 848 samolotów myśliwskich, 435 samolotów myśliwsko-bombowych i myśliwsko-szturmowych; śmigłowce — 334; wyrzutnie rakiet przeciwlotniczych — 276. Marynarka wojenna: niszczyciele — 1, okręty podwodne — 4, małe okręty raketowe — 13, kutry torpedowe — 13, ścigacze okrętów podwodnych — 8, okręty patrolowe — 10, kutry patrolowe — 12, trałowce bazowe — 24, okręty desantowe — 33, kutry desantowe — 18. Powyższy potencjał uzupełniały Wojska Obrony Terytorialnej i Wojska Obrony Wewnętrznej, Wojska Ochrony Pogranicza i Nadwiślańskie Jednostki Wojskowe MSW. Zob. także *ibidem*, s. 399 [porównanie potencjału LWP z armiami sowiecką, czechosłowacką i NRD].

⁹ *Ibidem*, s. 210–211. W wojskach lądowych służyło 66,1% żołnierzy, w lotniczych — 26,8%, w marynarce wojennej — 7,1%. Przykładowo w 1953 r. stan osobowy LWP wynosił 360 222 żołnierzy (*ibidem*, s. 163).

¹⁰ Warto wspomnieć, że najwyższy wyrok w stanie wojennym wymierzył Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni. W lutym 1982 r. skazał Ewę Kubasiewicz, bibliotekarkę Wyższej Szkoły Morskiej, na 10 lat więzienia za działalność w „Solidarności”.

¹¹ W rozdziale VI jest m.in. mowa o współpracy wywiadu wojskowego z Monzerem al-Kassarem, syryjskim handlarzem bronią skazanym w Stanach Zjednoczonych za terroryzm.

Wbrew tak bezsprzecznym faktom prominentni przedstawiciele elity dowódzkiej LWP z uporem twierdzą, że w ramach Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego:

Wojsko Polskie zachowało i utwierdziło swe narodowe i patriotyczne oblicze¹².

Podobnie wypowiadał się gen. Tadeusz Wilecki, absolwent Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS (w 1982 r.), który w latach 1992–1997 był szefem Sztabu Generalnego WP:

Nigdy nie odczuwałem, że jest to armia zwasalizowana. Miała polski ubiór, polską komendę, polskie znaki tożsamości. Kulturowała tysiącletnią tradycję oręża polskiego i nigdy nie odczuwaliśmy, że jesteśmy armią komukolwiek podporządkowaną¹³.

Zapraszani do prowadzenia wykładów w instytucjach Ministerstwa Obrony Narodowej wolnej Polski tłumaczą młodszą kadrcze oficerskiej WP realia dawnego systemu (*sic!*). W lutym 2002 r. na forum Akademii Obrony Narodowej gen. Wojciech Jaruzelski tłumaczył, że w Układzie Warszawskim LWP było „heretycką wyspą” i znajdowało się „poza doktrynalną normą”¹⁴. Z lojalności wobec Sowietów uczynił natomiast największy atut i kapitał na przyszłość:

Głosy o wasalizacji, zniewoleniu, polskojęzycznych oddziałach, „zasługach” Kuklińskiego itp. równają się pomówieniu o koniunkturalizm, karierowiczostwo, a w najlepszym wypadku o karygodną ślepotę wielu tysięcy żołnierzy zawodowych, którzy *de facto* byli beneficjentami tamtego czasu — wtedy się kształcili, awansowali, rozwijali. Odrzucam taką interpretację. Kadra Wojska Polskiego, w każdym jego historycznym wcieleniu, godnie, sumiennie spełniała swą patriotyczną powinność. Jest kadram solidną. W tym rozumieniu, iż **jeśli była lojalna, a nie dwulicowa w przeszłości, w byłym sojuszu, to można mieć do niej zaufanie** [podkreślenie — S.C.], można na nią liczyć również w nowych sojuszniczych realiach¹⁵.

Jest rzeczą znamienne, że wspomniany przez Jaruzelskiego płk Ryszard Kukliński stał się dla korpusu oficerskiego ukształtowanego w PRL prawdziwym wyrzutem sumienia. Kategorycznie napiętnowana przez Jaruzelskiego postawa

¹² A. Jasiński, *Wojsko Polskie w Układzie Warszawskim*, „Dziś”, 1999, nr 7, s. 89.

¹³ *Jako generał wiem, jak wygrać, i wygram...*, [rozmowa z gen. Tadeuszem Wileckim], „Emaus 2000”, nr 3, 2000, s. 3. Zob. także: P. Raina, *Tadeusz Wilecki: nie dzielić polskiej krwi*, Warszawa 2000.

¹⁴ W. Jaruzelski, *Suwerenność w Układzie Warszawskim*, „Dziś”, 2002, nr 5, s. 25.

¹⁵ *Ibidem*, s. 21.

płk. Kuklińskiego nie mogła zmieścić się w żadnej z generalskich narracji. Kukliński świadomie zerwał z lojalnością wobec Moskwy i obnażył zwasalizowaną przez Sowieców kadrę dowódczą LWP. Jego przypadek, mimo że przecież nieodosobniony¹⁶, przyczynił się do wytworzenia masy krytycznej i stał się znakiem sprzeciwu. Przykład oficera, który podobnie jak inni przeszedł szkolenie w Związku Sowieckim, a jednak samotnie podjął próbę wyrwania Polski z trwającej przez dziesięciolecie zależności od Moskwy, demaskował hipokryzję dowództwa LWP i agresywne plany Układu Warszawskiego wobec Zachodu. Nie mógł więc zyskać akceptacji wśród oficerów, którzy mimo interwencji w Czechosłowacji w 1968 r. czy masakry Grudnia '70, nie mieli odwagi sprzeciwić się narzuconemu systemowi, a obecnie utrwalają peerelowski mit „suwerennej armii”. W ramach unieważniania jego zasług absolwent Akademii Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych ZSRS i wieloletni oficer Sztabu Generalnego LWP/WP (1980–2001!) gen. Franciszek Puchała bez większych wątpliwości, choć w jego przypadku wydaje się to szczególnie groteskowe, uznał ostatnio Kuklińskiego za agenta GRU¹⁷. Jest to z jego strony rodzaj osobistego odwetu, gdyż ujawniony przez Amerykanów raport Kuklińskiego z 4 grudnia 1980 r. dowodzi, że Puchała konsultował z Sowiecami plan interwencji wojsk Układu Warszawskiego w Polsce:

Na polecenie ministra obrony Jaruzelskiego, gen. Hupałowski i płk Puchała zatwierdzili w siedzibie Sztabu Generalnego ZSRR plan wprowadzenia (pod pretekstem manewrów) oddziałów Armii Czerwonej, armii NRD i armii czechosłowackiej na terytorium Polski [podkreślenie — S.C.]. Z gotowych planów, które zostały im przedstawione do wglądu i częściowego skopiowania, jasno wynika, że mają zostać wysłane trzy armie radzieckie w liczbie piętnastu dywizji, jedna czechosłowacka w liczbie dwóch dywizji oraz sztab i jedna dywizja z Niemiec Wschodnich. W sumie w pierwszej fazie operacji weźmie udział osiemnaście dywizji wojsk interwencyjnych. Do armii czeskiej i wschodniemieckiej dołączą dodatkowo cztery dywizje (polska 5 i 11 dywizja pancerna oraz 4 i 12 dywizja zmechanizowana). Termin gotowości do przekroczenia granic Polski wyznaczono na 8 grudnia. W chwili obecnej przedstawiciele „bratnich armii” w cywilnym przebraniu przeprowadzają rozpoznanie dróg przemarszu, poligonów oraz rejonów planowanej operacji¹⁸.

¹⁶ W samym Zarządzie II Sztabu Generalnego odnotowano w latach 1960–1986 kilkadziesiąt dezercji i zdrań, w tym kilku wysokich rangą oficerów Centrali wywiadu. Zob. m.in. tabela nr 21: *Analiza wsyp, zdrań, dezercji i prób werbunków pracowników kadrowych i aparatu nielegalnego Zarządu II Sztabu Generalnego WP za lata 1960–1986 opracowana przez Oddział VI Szefostwa WSW.*

¹⁷ F. Puchała, *op. cit.*, s. 66. Według Puchały, który powołał się m.in. na artykuł z „Niezawisimoje Wojennoje Obozrienije” (*Kukliński — as CIA i GRU*), Kukliński miał być podwójnym szpiegiem — CIA i GRU. Badacze nie mają możliwości potwierdzenia tych rewelacji z uwagi na niedostępność materiałów służb sowieckich.

¹⁸ B. Weiser, *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*, Warszawa 2005, s. 197.

Z wynurzeniami komunistycznych generałów próbował swego czasu polemizować Andrzej Paczkowski, pisząc na łamach paryskich „Zeszytów Historycznych”:

Gdy czyta się wspomnienia polskich generałów, można odnieść wrażenie, iż zajmowali się głównie — a w każdym razie często — próbami wyrwania swego wojska spod bezpośredniego wpływu Moskwy. Gdy czyta się dokumenty, rzeczy wyglądają jednak trochę inaczej. Rzecz jasna, generałowie chcieli mieć większe, niż mieli, pole manewru, ale przecież nie przychodziło im do głowy, że można przekroczyć granice lojalności — wobec własnej partii i wobec wielkiego sojusznika. Byli niezadowoleni z ograniczonych możliwości, jakie mieli, ale zarazem zdawali sobie zapewne sprawę, że są skromnym dodatkiem do Armii Sowieckiej. W końcu polski wkład do budżetu Układu Warszawskiego wynosił w połowie lat osiemdziesiątych nie więcej niż 13,5%. Być może poczucie zależności i wynikającą z tego frustrację rekompensował im fakt, że była to jednak armia imperium o globalnych ambicjach. I zasięgu¹⁹.

Trzeba przyznać, że prawda o sowieckim charakterze LWP z trudem przebija się do świadomości Polaków. Jest to m.in. oznaka słabości polskiej historiografii wojskowej. Mit LWP jako rezerwuaru sił „narodowych i patriotycznych” był upowszechniany już w czasach PRL. Według niego sprawcą największych nieszczęść i eksponentem wpływów sowieckich w Polsce była przede wszystkim cywilna bezpieka, którą powstrzymać mogło jedynie wojsko. Przykładem takiego myślenia była postawa emigracyjnego polityka i publicysty Wiktora Trościanki, który wspólnie ze swoimi przyjaciółmi ze Stronnictwa Narodowego doszedł do przekonania, że w wyniku „oczyszczenia kierowniczej kadry WP z elementów antynarodowych” w latach 1967–1968 armia PRL stała się ostoją narodowych tradycji i realizatorem suwerennej polityki polskiej²⁰. W kraju podobne poglądy także zyskiwały poklask²¹. Paradoksalnie masakra grudniowa 1970 r. wzmacniała ten sposób rozumowania. W społeczeństwie coraz częściej powtarzano opinie, jakoby w grudniu 1970 r. wojsko odmówiło wykonania rozkazu władz partyjnych, by strzelać do demonstrantów²². Wojciech Jaruzelski, który zajmował wówczas stanowisko ministra obrony narodowej i w rzeczywistości kierował operacją wyprowadzenia wojska na ulice miast, miał rzekomo przypłacić

¹⁹ A. Paczkowski, *Wojsko Polskie w Układzie Warszawskim...*, s. 161. Polemicznie wobec pamiętnikarskich wynurzeń W. Jaruzelskiego wystąpił ostatnio Piotr Gontarczyk: *Operacja „Wallenrod”, Rzeczpospolita*, 27 VII 2011.

²⁰ P. Machcewicz, „*Monachijska menażeria*”. *Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007, s. 203.

²¹ Por. S. Cenckiewicz, „*Endekoesbecja*”. *Dezintegracja Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w latach 1982–1986*, [w:] *idem, Śladami bezpieki i partii...*, s. 421–561.

²² Będąc mieszkańcem Gdyni, a później Gdańska, od najmłodszych lat słyszałem tego typu opinie powtarzane w rodzinie, przez księży i nauczycieli.

to aresztem domowym²³. I choć to nieprawda, to nawet uczestnicy rewolty grudniowej przez lata upowszechniali mit nieskazitelnej armii, twierdząc m.in., że na Wybrzeżu broni palnej używali wyłącznie milicjanci przebrani w wojskowe mundury²⁴. Również w stanie wojennym, w środowiskach antykomunistycznego ruchu oporu pojawiały się opinie o „synach narodu polskiego” z LWP, którzy nigdy nie będą strzelać do swoich rodaków²⁵. Dywagowano o wewnętrznych podziałach wśród kadry oficerskiej i snuto nierealne wizje „pozyskania wojska dla prac narodowych i niepodległościowych”. Trudno dzisiaj rozsądzić, które z tych postaw i głosów były li tylko opozycyjną naiwnością, a które efektem dezinformacji tajnych służb.

Wypracowany przy okrągłym stole model transformacji ustrojowej, którego istotą była ciągłość, a nie zerwanie z PRL, jedynie wzmocnił pozytywny lub przynajmniej niejednoznaczny wizerunek LWP. Tadeusz Kosobudzki wspominał, że po 1989 r. środowisko służb wojskowych cieszyło się sporą estymą w Ministerstwie Spraw Zagranicznych²⁶. Skoro dawny opozycjonista Adam Michnik uznał po 1989 r., że Jaruzelski „wyrażał patriotyzm ludzi, którzy byli przeświadczeni, że dla jałtańskiego porządku nie ma rozwiązań alternatywnych”²⁷, to tym bardziej nie powinno nas dziwić, że najważniejsze instytucje wojskowe nadal są kontynuatorami tradycji wojskowych PRL²⁸. MON wspiera stowarzyszenia byłych oficerów LWP, w tym m.in. grupujący członków Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego Klub Generałów WP²⁹. Od wielu lat ciągłość personalno-instytucjonalną z LWP bez kompleksów akcentuje Sztab Generalny WP³⁰. Natomiast wszelkie „kontrowersje” związane z udziałem armii w krwawych pacyfikacjach

²³ M. Kosman, *Los Generała. Wokół medialnego wizerunku Wojciecha Jaruzelskiego*, Toruń 2008, s. 94.

²⁴ Por. J. Eisler, *Przedstawienie*, [w:] E.J. Nalepa, *Wojsko Polskie w Grudniu 1970*, Warszawa 1990, s. 9; *ibidem*, relacja K. Szołocha, s. 158.

²⁵ L. Konieczny, *Żandarm czy żołnierz polski*, „Reduta”, 1982, nr 4, s. 3.

²⁶ T. Kosobudzki, *Bezpieka w MSZ. Służby specjalne w polityce zagranicznej RP w latach 1989–1997*, Kielce–Warszawa 1998, s. 32. Także Lech Kaczyński wspominał o wpływach wojskowych tajnych służb w MSZ. Zob. Ł. Warzecha, *Lech Kaczyński. Ostatni wywiad*, Warszawa 2010, s. 139. W ostatnim czasie pojawiły się na łamach prasy informacje o oficerach i współpracownikach Zarządu II zatrudnionych obecnie w MSZ. Zob. C. Gmyz, *MSZ — strefa skomunizowana*, „Uważam Rze”, 25–31 VII 2011.

²⁷ Cyt. za: P. Śpiewak, *Pamięć po komunizmie*, Gdańsk 2005, s. 188.

²⁸ W sferze symbolicznej kontynuację tradycji LWP widać chociażby w wystroju Sali Tradycji Akademii Obrony Narodowej w Rembertowie, gdzie m.in. czci się pamięć komunistycznych komendantów tej uczelni z lat 1947–1990.

²⁹ T. Szymborski, *Resort obrony pomaga generałom stanu wojennego*, „Rzeczpospolita”, 21 XI 2006.

³⁰ Na niwie paranaukowej wyrazem tego jest książka wydana pod patronatem Sztabu Generalnego WP, przygotowana przez wysokich rangą oficerów LWP: *Sztab Generalny (Główny) Wojska Polskiego 1918–2003*, red. nauk. T. Panecki, F. Puchała, J. Szostak, Warszawa 2003.

oporu społecznego w PRL kierownictwo Sztabu Generalnego zbywa lakoniczną i niejasną formułką:

Wskutek ograniczonej suwerenności kraju i roli wewnętrznej przypisywanej wojsku, S[ztabu] G[eneralnego] WP nie ominęły dramatyczne wydarzenia lat 1956, 1968, 1970 oraz 1980–1983³¹.

Obecnie coraz częściej doświadczamy prób rehabilitacji tradycji LWP³². Jaruzelski od czasu do czasu doradza prezydentowi i towarzyszy mu w podróżach zagranicznych, a wysocy urzędnicy państwowi przy okazji różnych świąt (zwłaszcza 15 sierpnia i 8–9 maja) tłumaczą, że żołnierze Armii Krajowej i Gwardii Ludowej oraz Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i Armii Berlinga wspólnie walczyli o niepodległą Polskę. W kolejne rocznice zakończenia II wojny światowej delegacje MON i WP składają hołd Armii Czerwonej³³. W ostatnim czasie na łamach rządowego pisma wojskowego „Polska Zbrojna” komandor Marynarki Wojennej PRL Zbigniew A. Ciećkowski sprzeciwił się ustanowionemu przez parlament Świątu Żołnierzy Wyklętych. Wzorem czasów PRL komandor pisał o „wojnie domowej”, „bratobójczej wojnie” i „narodowym dramacie”, obwiniając za to wszystko żołnierzy drugiej konspiracji:

Mając na uwadze ogromną liczbę poległych po obu stronach narodowego dramatu, może należałoby ustanowić dzień pamięci tych wszystkich, którzy stracili życie w bratobójczej wojnie? Ku narodowej zgodzie! Bo **ustanowienie Świąta Żołnierzy Wyklętych nie służy niczemu dobremu** [podkreślenie — S.C.]. W rodzinach, które straciły swoich bliskich, zabitych przez zbrojne

³¹ www.sgwp.wp.mil.pl/pl/12.html (wejście 27 VII 2011). Z powyższych słów można by wnioskować, że w okresie tzw. kryzysów Sztab Generalny LWP był również ofiarą.

³² P. Czartoryski-Sziler, *Lenino wygrało z Katyniem*, „Nasz Dziennik”, 11–12 VI 2011.

³³ Praktyka ta nie dotyczy już tylko instytucji wojskowych. Mam tu na myśli m.in. pełnomocników Prezesa Rady Ministrów do spraw Muzeum II Wojny Światowej, którzy w 2010 r. oddali hołd Armii Czerwonej w Gdańsku i wzięli udział w obchodach dnia zwycięstwa w Petersburgu. W Gdańsku prezentowali z kolei rosyjską wystawę o obronie Leningradu w latach 1941–1944. „W ten sposób wyrażona została pamięć o zwykłych żołnierzach radzieckich, którzy oddali życie w walce z niemiecką III Rzeszą. Zapalenie zniczy na Cmentarzu Żołnierzy Radzieckich w Gdańsku było jednocześnie podziękowaniem dla społeczeństwa rosyjskiego za solidarność okazaną po katastrofie prezydenckiego samolotu pod Smoleńskiem 10 kwietnia” — tłumaczyła później dyrekcja mającego powstać Muzeum II Wojny Światowej. Zob. m.in. muzeum1939.pl/?str=3&id=33 (wejście 27 VII 2011 r.). Z powyższego wyjaśnienia wynika, że nie jest naganne oddawanie czci żołnierzom państwa, które podczas II wojny światowej dwukrotnie najechało i okupowało Rzeczpospolitą (w 1939 i 1944 r.), pod warunkiem że użyje się formuły o „zwykłych żołnierzach radzieckich, którzy oddali życie w walce z niemiecką III Rzeszą”. W imię tej samej logiki można by przyjąć za zasadne składanie hołdu „zwykłym żołnierzom niemieckim, którzy oddali życie w walce z ZSRS”.

podziemie, trwać będzie przez pokolenia zła pamięć o owych żołnierzach, a ich święto — [będzie] lekceważone. O żołnierzach w istocie tragicznych, nie zaś wyklętych³⁴.

W ten sposób na łamach ministerialnego pisma w 2011 r. próbuje się postawić w jednym szeregu wojsko Polski niepodległej i sowieckich najemników z LWP, którzy wspólnie z grupami operacyjnymi MBP i NKWD mieli rozkaz zdławić opór Żołnierzy Wyklętych.

III

Od ponad dwudziestu lat polscy historycy mają możliwość swobodnego prowadzenia badań naukowych. Jednak łatwo zauważyć, że dzieje Ludowego Wojska Polskiego, zwłaszcza wojskowych tajnych służb, nie cieszą się wielkim zainteresowaniem badaczy. Istnieje wprawdzie pokaźne grono tzw. historyków wojskowości, ale zaledwie kilku z nich dostrzega potrzebę opisania służb specjalnych komunistycznego wojska polskiego. Tylko częściowym wytłumaczeniem takiego stanu rzeczy może być kwestia wieloletniego utrzymywania klauzul tajności na materiałach wojskowych. Tym bardziej że począwszy od 2007 r. — w związku z likwidacją Wojskowych Służb Informacyjnych — nastąpił w tej kwestii zasadniczy przełom i większość akt wojskowych tajnych służb PRL stała się jawna³⁵.

³⁴ Z.A. Ciecowski, *Czas zasypywać fosy*, „Polska Zbrojna”, 6 VII 2011 (wydanie internetowe — wejście 27 VII 2011).

³⁵ Niestety, niektóre decyzje podjęte przez MON i kierownictwo służb specjalnych w latach 2006–2007 w sprawie odtajnienia materiałów wojskowych i wyłączenia ich ze zbioru wyodrębnionego IPN (tzw. zastrzeżonego) zostały później anulowane. Chodzi tu m.in. o materiały już wcześniej częściowo ujawnione i omówione, jak np. sprawa o kryptonimie „Akredytywa”. Zob. *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1–10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Przewodniczący Komisji Weryfikacyjnej A. Macierewicz, Warszawa 2007, s. 192. Odrębny problem stanowi kwestia trybu udostępniania tych materiałów przez centralę IPN w Warszawie. W związku z tym, że archiwa wojskowych służb specjalnych przekazywane były przez Wojskowe Służby Informacyjne bezpośrednio do Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie, tworzą one zwarty zespół archiwalny obejmujący zarówno materiały o charakterze personalno-administracyjnym, jak i operacyjnym. Niestety, w ogólnie dostępnych pomocach archiwalnych IPN (w bazie elektronicznej) większość tych materiałów wciąż nie została uwzględniona. W oczywisty sposób zniechęca to wielu badaczy — głównie spoza IPN — do podjęcia badań związanych ze służbami LWP.

W dotychczasowych badaniach prowadzonych zwłaszcza przez nieżyjącego już Jerzego Poksińskiego, a także Zbigniewa Palskiego, Władysława Tkaczewa i Piotra Semkowa, przeważają prace opisujące działalność kontrwywiadu wojskowego (organów Informacji Wojskowej) w latach 1943–1957³⁶. Wyjątek pod tym względem stanowią opracowania Bartosza Kapuściaka, Radosława Petermana i Pawła Piotrowskiego poświęcone Wojskowej Służbie Wewnętrznej (1957–1990)³⁷. Istotnym brakiem wspomnianych publikacji jest marginalne potraktowanie kwestii sowieckiej genety i nadzoru nad kontrwywiadem wojskowym PRL, na co słusznie zwracał uwagę Piotr Gontarczyk³⁸. Wiedzę w tym zakresie jedynie w części poszerza książka Edwarda J. Nalepy o kadrach sowieckich oddelegowanych do LWP³⁹.

Nieporównywalnie gorzej na tym tle wygląda stan badań odnoszący się do wywiadu wojskowego Polski Ludowej. Informacje dotyczące genety komunistycznego wywiadu wojskowego czerpiemy na ogół z publikacji wydanych w okresie PRL⁴⁰, chociaż po 1989 r. kilku historyków podjęło próbę opisania na nowo niektórych aspektów działalności wywiadowczej komunistyczno-sowieckiej konspiracji pod okupacją niemiecką⁴¹. Zdecydowanie mniej wiadomo natomiast o komórkach roz-

³⁶ Por. m.in. J. Poksiński, „TUN”. *Tatar-Utnik-Nowicki. Represje wobec oficerów Wojska Polskiego w latach 1949–1956*, Warszawa 1992; *idem*, *Victis Honos. „Spisek w wojsku”*, Warszawa 1994; Z. Palski, *Informacja Wojskowa w latach 1943–1957. Kontrwywiad wojskowy czy policja polityczna*, Warszawa 2001; W. Tkaczew, *Organa informacji wojskowej Wojska Polskiego 1943–1956. Kontrwywiad wojskowy*, Warszawa 2007; P. Semków, *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006.

³⁷ Por. m.in. *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, oprac. wraz ze słownikiem i wstępem opatrzył B. Kapuściak, Kraków 2010; R. Peterman, *Rola WSW w organach bezpieczeństwa państwa w latach 1957–1990*, [w:] *Racja stanu. Janowi Olszewskiemu*, Poznań 2011; P. Piotrowski, *Uwagi o funkcjonowaniu i metodologii pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP oraz Wojskowej Służby Wewnętrznej Jednostek Wojskowych MSW*, [w:] *Osobowe źródła informacji — zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, pod red. F. Musiała, Kraków 2008; *idem*, *Wojskowa Służba Wewnętrzna 1957–1989*, „Biuletyn IPN”, 2002, nr 6.

³⁸ P. Gontarczyk, „Pod przykrywką”. *Rzecz o sowieckich organach Informacji Wojskowej w Wojsku Polskim*, „Glaukopis”, 2009, nr 13–14.

³⁹ E.J. Nalepa, *Oficerowie armii radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995.

⁴⁰ Myślę tu przede wszystkim o książkach R. Nazarewicza: *Razem na tajnym froncie. Polsko-radzieckie współdziałanie wywiadowcze w latach II wojny światowej*, Warszawa 1983; *idem*, *Polacy — spadochroniarze-wywiadowcy na zapleczu frontu wschodniego*, Warszawa 1974.

⁴¹ Por. m.in. P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy (1941–1944)*, Warszawa 2006; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina. Sowietkie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010; M. Krzysztofiński, *Komuniści na Rzeszowszczyźnie 1918–1944/1945*, Rzeszów 2010; R. Spałek, *Z dziejów komunistycznego wywiadu. Casus Bogusława Hrynkiwicza i Mariana Spsychalskiego (1940–1944)*, „Pamięć

poznawczo-wywiadowczych polskich formacji wojskowych powstałych w ZSRS w 1943 r. Nawet w przeszłości „badacze” z Wojskowego Instytutu Historycznego im. Wandy Wasilewskiej, chcąc ukazać wkład Sowietów w budowę zrębów wywiadu wojskowego PRL, nie zdołali odtworzyć dziejów komórek rozpoznawczo-wywiadowczych LWP z lat 1943–1945⁴². Struktury wywiadu I. Polskiej Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki, a później I i II Armii WP, były obsadzone wyłącznie przez Sowietów, którzy podporządkowali go potrzebom I. i 2. Frontu Białoruskiego oraz 1. Frontu Ukraińskiego. Stąd podstawowe źródła dokumentujące działalność wywiadowczą polskich jednostek frontowych podporządkowanych Armii Czerwonej znajdują się w archiwach rosyjskich⁴³.

Dzieje Oddziału II Sztabu Generalnego (1945–1951) i Zarządu II Sztabu Generalnego (1952–1990) należą do najslabiej rozpoznanych i opisanych instytucji zaliczanych do organów bezpieczeństwa PRL. Wiele informacji o Oddziale II znajdujemy w tomie źródeł opracowanym przez Jerzego Poksińskiego, Aleksandra Kochańskiego i Krzysztofa Persaka, w publikacjach Andrzeja Paczkowskiego, Leszka Pawlikowicza, Mieczysława Nurka oraz piszącego te słowa⁴⁴. Niezwykle cenne okazały się prace badaczy rosyjskich. Spośród nich chciałbym wyróżnić monumentalne opracowanie Walerego J. Koczika i Wiaczesława M. Łurie GRU.

i Sprawiedliwość”, 2008, nr 1; L. Żebrowski, *Wywiad PPR i GL-AL*, [w:] *Tajne oblicze GL-AL. I PPR. Dokumenty*, wybór i oprac. M.J. Chodakiewicz, P. Gontarczyk, L. Żebrowski, t. 2, Warszawa 1997; J. Marszalec, *Pytania o „tajne oblicza”. Działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze PPR, GL i AL wobec AK i Delegatury Rządu na Kraj*, [w:] *Departament X MBP. Wzorce — struktury — działanie*, pod red. K. Rokickiego, Warszawa 2007.

⁴² B. Dolata, *Zarys organizacji i działalności Sztabu Głównego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1968, nr 3, s. 311–312.

⁴³ W 1987 r. w Akademii Obrony Narodowej powstała na ten temat rozprawa Adama Nogaja (*Organizacja i prowadzenie rozpoznania wojskowego w związkach operacyjnych Ludowego Wojska Polskiego w latach 1944–1945*), ale piszący te słowa nie miał do niej dostępu (aktualnie kolekcja akt po Wojskowym Instytucie Historycznym nie jest w Centralnym Archiwum Wojskowym udostępniana). W późniejszym czasie A. Nogaj opublikował artykuł poświęcony wywiadowi wojskowemu w latach 1944–1945, ale zarówno wykorzystana w nim baza źródłowa, jak i warstwa faktograficzna w istotny sposób nie poszerzają naszej wiedzy na ten temat. Por. A. Nogaj, *Oddział II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w okresie 1944–1945*, [w:] *Polski wywiad wojskowy 1918–1945*, pod red. P. Kołakowskiego i A. Pełońskiego, Toruń 2006.

⁴⁴ *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska w latach 1944–1956*, oprac. J. Poksiński, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2003; A. Paczkowski, *Wstęp*, [w:] *Wywiad polski w roku 1949. Sprawozdanie z działalności*, wstęp i oprac. A. Paczkowski, Warszawa 2009; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004; M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Los Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2009; S. Cenckiewicz, *Od pierwszej reemigracji do drugiej reemigracji. Aparat bezpieczeństwa PRL wobec polskiej emigracji politycznej w latach 1944–1956*, [w:] *Polska emigracja polityczna. Informator MSW*, (reprint), Warszawa 2004; *idem*, *Synowie GRU. Geneza, początki i kadra wywiadu wojskowego Polski Ludowej 1943–1956*, „Arcana”, 2011, nr 98–99.

Diela i ljudi, w którym opublikowano m.in. biogramy organizatorów, doradców i szefów Oddziału II i Zarządu II⁴⁵. Pozwoliło to przynajmniej częściowo odtworzyć i uzupełnić strukturę personalną kierownictwa wywiadu LWP z lat 1943–1960, gdyż w polskich archiwach nie zachowały się akta osobowe oficerów GRU oddelegowanych do Oddziału II i Zarządu II⁴⁶. Ustalenia historyków rosyjskich i ich liczne publikacje poświęcone GRU w znaczący sposób uzupełniają naszą wiedzę o planach i kierunkach wywiadowczych Moskwy, które realizowała również „wojskówka” Polski Ludowej⁴⁷.

Nie licząc tekstów publicystycznych i niewielu relacji pamiętnikarskich⁴⁸, wiedzę na temat Zarządu II kształtują przede wszystkim jednostkowe i dość przyczynkarskie artykuły źródłoznawcze Ewy Koj, Anny Marcinkiewicz, Piotra Gontarczyka, Pawła Piotrowskiego i Tadeusza Witkowskiego⁴⁹. Znajomość struktur i metod pracy wywiadu wojskowego w znaczący sposób poszerzyło opublikowanie *Instrukcji o pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP* z 1976 r.⁵⁰ Pierwszą próbę syntetycznego ujęcia spraw związanych z wywiadem wojskowym w ramach większego artykułu popularnonaukowego poświęconego aparatowi bezpieczeństwa PRL podjęli Antoni Dudek i Andrzej Paczkowski⁵¹.

⁴⁵ W.M. Łurie, W.J. Koczik, *GRU. Diela i ljudi*, Moskwa 2002.

⁴⁶ Tak przynajmniej wynika z moich poszukiwań archiwalnych. Chodzi m.in. o akta gen. Konstantina Wasiljewicza Kasznikowa (w 1951 r. kierował Oddziałem II), płk. Igora Jakowlewicza Suchackiego (1951–1953) i płk. Fiedora Tichonowicza Wiedmieda (1953–1955).

⁴⁷ Przykładem interesującego opracowania poświęconego dziejom GRU pod rządami kolejnych naczelników jest publikacja: *Oni rukowodili GRU*, Moskwa 2010. Sporą wartość ma również książka Aleksandra Sewiera i Aleksandra Kołpakidi: *GRU. Unikalnaja enciklopedia*, Moskwa 2009.

⁴⁸ Mam tu na myśli przede wszystkim książki płk. Pawła Monata (wspólnie z J. Dille'em: *Spy in the US*, Harper and Row, Nowy Jork 1961), płk. Mariana Moraczewskiego (*Wspomnienia i niedomówienia. Dwadzieścia pięć lat pracy w wywiadzie wojskowym*, Warszawa, b.d.w.) oraz gen. Czesława Kiszczaka (W. Beres, J. Skoczylas, *Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko*, Warszawa 1991).

⁴⁹ E. Koj, *Zarząd II Sztabu Generalnego WP (schemat funkcjonowania w latach 1981–1990)*, [w:] *Osobowe źródła informacji...*; A. Marcinkiewicz: *Sposób archiwizowania i przechowywania dokumentacji w Zarządzie II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, „Przegląd Archiwalny IPN”, 2010, nr 3; P. Gontarczyk, *Z dziejów elit politycznych PRL. Trzy notatki na temat nadużyć Ministra Obrony Narodowej Mariana Spychalskiego*, „Glaukopis”, 2006, nr 4; P. Piotrowski, *Uwagi o funkcjonowaniu...*; T. Witkowski, „Towarzyszom z Informacji”, „Glaukopis”, 2010, nr 19–20.

⁵⁰ *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI...*, s. 382–458.

⁵¹ A. Dudek, A. Paczkowski, *Polska*, [w:] *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, pod red. K. Persaka i Ł. Kamińskiego, Warszawa 2010, s. 397 i 407–410.

IV

Skoro aktualny stan wiedzy o wywiadzie wojskowym PRL opiera się zaledwie na kilku artykułach, trudno jest mówić o przygotowaniu syntezy dziejów Oddziału II i Zarządu II. W Polsce brakuje poważnych publikacji źródłowych i analitycznych poświęconych wywiadowi. Ośrodki akademickie i instytucje państwowe nie inicjują projektów badawczych i naukowej debaty, sympozjów czy konferencji poświęconych służbom wojskowym⁵². Publikacje pamiętnikarskie ludzi tajnych służb należą do rzadkości, a jeśli już trafiają na rynek księgarski, to nie wywołują poruszenia w środowiskach naukowych i opiniotwórczych⁵³. Na całym świecie (w ostatnich latach również w Rosji) tematyka służb specjalnych (może zwłaszcza wywiadu) jest prężnie rozwijającą się dziedziną nauki, a ogrom literatury z tym związanej jest wręcz trudny do ogarnięcia⁵⁴. Biorąc to wszystko po uwagę, moja książka nie może być uznana za pierwszą pełną syntezę wywiadu wojskowego PRL, gdyż tego typu opracowanie powinno stanowić podsumowanie dotychczasowych ustaleń badaczy zajmujących się wywiadem wojskowym. Z tych względów niniejsza pozycja jest co najwyżej — jak podkreślono w podtytule — wprowadzeniem do takiej syntezy. Mam też nadzieję, że stanie się ona inspiracją do prowadzenia dalszych badań.

Moją intencją było przybliżenie i usystematyzowanie podstawowej wiedzy na temat wywiadu — wstępne opisanie genezy, kadr, struktur, aparatu krajowego i zagranicznego, kierunków działań operacyjnych, związków z GRU i najistotniejszych wydarzeń w historii Oddziału II i Zarządu II. Interesowały mnie również wyniki pracy wywiadu (przede wszystkim Pionu Operacyjnego) i jego interakcja

⁵² Pewnym wyjątkiem było zorganizowanie w październiku 2010 r. przez IPN dyskusji panelowej *Państwo w państwie. Rola wojskowych (GZI, WSW) i cywilnych (UB, SB) służb specjalnych w formalnym i nieformalnym zarządzaniu PRL* z udziałem prof. Antoniego Dudka, prof. Andrzeja Friszke, prof. Krzysztofa Komorowskiego, prof. Andrzeja Paczkowskiego, dr. Zbigniewa Siemiątkowskiego i prof. Andrzeja Zybortowicza. Znamienne, że organizatorzy panelu wyłączyli z dyskusji zagadnienia wywiadu wojskowego (tak przynajmniej wynika z zaproponowanego tematu, w którym wymieniono jedynie organy kontrwywiadu wojskowego — GZI/WSW). Ponadto żaden z panelistów nie prowadził całościowych badań na temat służb wojskowych. Naukowe publikacje z zakresu historii poświęcone służbom wojskowym, ale dotyczące lat 40., ma na swoim koncie jedynie A. Paczkowski. W ujęciu socjologicznym zagadnieniem tym całościowo zajmuje się natomiast A. Zybortowicz.

⁵³ Przykładem może być jedna z książek Mariana Zacharskiego (*Rosyjska ruletka*, Poznań 2010), która mimo sporej liczby nowych i wartościowych informacji (m.in. na temat wpływów i działalności rosyjskich służb specjalnych w Polsce przed i po 1989 r.), nie wywołała jakiegokolwiek debaty publicznej. Nie doczekała się również recenzji w czasopiśmie naukowych, a nawet w najważniejszych piśmie codziennych.

⁵⁴ M. Herman, *Potęga wywiadu*, Warszawa 2002, s. 6. Zob. także: M. Wijatkowski, *Polskie służby specjalne jako przedmiot zainteresowania nauk politycznych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne”, 2000, nr 25, s. 158–180.

z polityką wewnętrzną i zewnętrzną PRL. Chcąc uzyskać całościowy obraz wywiadu wojskowego, mniej uwagi poświęciłem kwestiom związanym z działalnością Pionu Informacyjnego, metodom pracy operacyjnej, stosowanym w wywiadzie środkom łączności czy pracy z konkretnymi źródłami informacji (agenturą i współpracownikami). Nie zająłem się również m.in. analizą socjologiczną środowiska wywiadu, wewnętrznym obiegiem i archiwizacją dokumentów.

Wiele miejsca poświęciłem natomiast teoretycznym i praktycznym aspektom wykorzystania różnych kategorii osobowych źródeł informacji (głównie Zarządu II). Dotyczy to przede wszystkim nielegalów, nielegalnych pracowników wywiadu (NPW) i oficerów pod przykryciem (OPP). Tam gdzie było to możliwe i uznałem za istotne dla prowadzonej narracji, zdecydowałem się na ujawnienie personaliów osób współpracujących z wywiadem wojskowym. Nie podzielałem opinii tych historyków, których zdaniem współpraca z komunistycznym wywiadem powinna być w jakiś sposób chroniona, zwłaszcza jeśli dotyczy „zagranicznych współpracowników”⁵⁵. Wywiad Polski Ludowej (zarówno wojskowy, jak i cywilny) nie był bowiem „wywiadem polskim”⁵⁶, jego struktury zaś, kadra oficerska i kierunki działań były pochodną służb sowieckich. Tę prawdę przypomniał przed laty Andrzej Rzepliński, pisząc, że wywiad PRL:

był wywiadem radzieckiej półkolonii. Jeżeli się mylę, to proszę mi dać przykład choć jednej akcji pozyskania na Zachodzie agenta lub wykradnięcia informacji, która była świadomym aktem propolskim i jednocześnie choćby tylko niewygodnym dla KGB czy GRU. Czy choć jeden agent pozyskany wśród Polonii lub osób polskiego pochodzenia dostał polecenie zbierania dla oficera wywiadu Polski Ludowej informacji godzących w interesy Imperium?⁵⁷

Nie ma zatem powodów, by w wolnej Polsce chronić aktywa służb wywiadowczych PRL, które w dodatku są dobrze znane byłym „towarzyszom radzieckim” i ich wychowankom z „bratnich służb”⁵⁸.

⁵⁵ A. Dudek, *Instytut. Osobista historia*, Warszawa 2011, s. 112.

⁵⁶ Niestety, tego typu sformułowaniami posługuje się również wielu historyków. Wystarczy odwołać się do niefortunnego tytułu wspomnianej powyżej książki A. Paczkowskiego (*Wywiad polski w roku 1949*). Zob. także m.in.: L. Pawlikowicz, *op. cit.*, s. 9 i inne [podobne określenie użyte również w tytule książki]; W. Materski, *Dyplomacja Polski „lubelskiej”*. Lipiec 1944–marzec 1947, Warszawa 2007, s. 237.

⁵⁷ A. Rzepliński, *Od lustracji w Polsce nie uciekniemy*, „Życie”, 5 III 1997. Cyt. za: *Spór o Polskę 1989–99. Wybór tekstów prasowych*, wstęp, wybór i układ P. Śpiewak, Warszawa 2000, s. 197.

⁵⁸ T. Witkowski, „*Towarzyszom z Informacji*”..., s. 115. Dotyczy to również zachodnich tajnych służb, które, przejmując w czasach zimnej wojny wielu uciekinierów z Departamentu I MSW i Zarządu II, poznawały kulisy działań i aktywa operacyjne wywiadu PRL. Także po 1989 r. wiele działań zachodnich służb ukierunkowanych było na pozyskanie tajemnic okresu zimnej wojny (choćaby poprzez pozyskanie do współpracy agentury

Konstrukcja książki ma charakter chronologiczny i składa się z siedmiu rozdziałów. Pierwsze trzy rozdziały — *Ludowe Wojsko (nie)Polskie, Wywiadowcze korzenie i początki* oraz „*Kadry są najważniejsze*”: *instruktorzy i ich agenci (1944–1956)*, są chronologiczno-rzeczowym wprowadzeniem do rozdziałów (IV–VII) opisujących dzieje wywiadu wojskowego w latach 1945–1991. W zamierzeniu autora ramy czasowe rozdziałów IV–VII mają odpowiadać najważniejszym okresom w dziejach wywiadu wojskowego. Rozdział IV zatytułowany *Walka z reakcją (1945–1956)* opisuje pierwszy okres funkcjonowania wywiadu aż do przełomu roku 1956 r. Najobszerniejszy, ze względu na rozpiętość czasową narracji (25 lat), jest rozdział V — *Na Zachód marsz... (1956–1981)*. Podczas tego ćwierćwiecza Zarządem II kierowało kolejno sześciu szefów: płk Tadeusz Jedynak (1955–1956), gen. Grzegorz Korczyński (1956–1965), gen. Włodzimierz Oliwa (1965–1971), płk Bolesław Szczepaniak (1971–1973), płk/gen. Czesław Kiszczak (1973–1979) i płk/gen. Edward Poradko (1979–1981). W tym czasie wywiad był nieustannie reformowany, czego najbardziej widocznym przejawem była częsta zmiana jego struktury organizacyjnej. Mimo wszystko był to stosunkowo najmniej burzliwy okres w dziejach Zarządu II, co nie oznacza, że osiągnął on w tym czasie jakieś spektakularne sukcesy wywiadowcze. Tych zresztą nie miał w całym okresie swojego istnienia. W zupełnie innej sytuacji znalazł się wywiad wojskowy za czasów płk./gen. Romana Misztala (1981–1990), a później gen. Stanisława Żaka (1990–1991). Dramaturgię sytuacji oddaje tytuł rozdziału VI — *Pożar (1981–1987)*. Był to okres największego kryzysu w dziejach wywiadu wojskowego, który wynikał przede wszystkim z jego znacznej dekonspiracji spowodowanej kilkoma poważnymi dezercjami. Najważniejszą z nich była prawdopodobnie ucieczka kpt. Jerzego Sumińskiego, który w 1981 r. wyjechał do Wiednia, gdzie zgłosił się do ambasady Stanów Zjednoczonych, prosząc Amerykanów o azyl polityczny. Sumiński służył w kontrwywiadzie i jako oficer Wydziału VI Szefostwa WSW zajmował się „ochroną kontrwywiadowczą” wywiadu wojskowego. Wiedza, którą dysponował Sumiński i którą przekazał Amerykanom (również w postaci wykradzionych dokumentów), była bardzo rozległa. Odpowiadał on bowiem za zabezpieczenie kontrwywiadowcze strategicznych jednostek organizacyjnych Zarządu II, w tym m.in.: Oddziału I (niemiecko-skandynawski), Oddziału IV (romański), Oddziału XIII (Agenturalny Wywiad Operacyjny), Kartoteki Operacyjnej, Wydziału Łączności Specjalnej i Wydziału Współpracy z Państwami Układu Warszawskiego. W rozdziale VII — „*Rewolucja wojskowa*” *Misztala (1987–1991)* — podjęto z kolei próbę opisanego wywiadu wojskowego w schyłkowej fazie jego istnienia. Ówczesne niedobory budżetowe, dekonspiracje i brak sukcesów wywiadowczych skierowały uwagę Zarządu II w stronę kapitału państwowego i biznesu. Najbardziej spektakularną formą tej aktywności była opisana w tym rozdziale sprawa wykorzystania współpracownika

i oficerów byłych służb PRL). Zob. na ten temat: S. Cenckiewicz, *W kontenerach do Moskwy... Płk Henryk Jasik o zagrożeniach dla III RP*, [w:] *idem, Śladami bezpieki i partii...*, s. 589–599; M. Barański, *Bunt janczarów. Kulisy tajnych służb Trzeciej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001, s. 67–73 [opis kontaktów G. Czempińskiego z CIA].

Oddziału „Y” Grzegorza Żemka ps. „Dik” w operacjach finansowych związanych z powołanym w 1989 r. Funduszem Obsługi Zadłużenia Zagranicznego.

Będąc przekonany, że ostateczny kres środowiska wywiadu wojskowego PRL nastąpił dopiero w 2006 r. z chwilą likwidacji Wojskowych Służb Informacyjnych, zdecydowałem się na napisanie również quasi-rozdziału zatytułowanego *Życie po życiu (1991–2006)*. Jest on przeglądem najważniejszych wydarzeń związanych z funkcjonowaniem WSI. Nie jest natomiast opisem likwidacji i weryfikacji tych służb z lat 2006–2007 oraz związanych z tym następstw.

Całość monograficzną uzupełnia 26 wykresów i tabel rozmieszczonych w różnych częściach książki. Wśród tabel sumarycznych warto zwrócić uwagę na wykaz oficerów Armii Czerwonej pełniących służbę w różnych strukturach komunistycznego wywiadu wojskowego w latach 1943–1958. Stanowi ona uzupełnienie ustaleń Edwarda J. Nalepy⁵⁹. Do książki dołączono także dwa aneksy. Pierwszy z nich zawiera szczegółowy zakres działania komórek organizacyjnych Zarządu II w latach 1983–1990, drugi zaś to słownik ważniejszych pojęć stosowanych w wywiadzie wojskowym PRL. Znajdujący się na końcu słownik pojęć i terminów wywiadowczych powinien nieco ułatwić lekturę książki, której treść — niestety — nacechowana jest specyficznym językiem wojskowych tajnych służb⁶⁰.

V

Oprócz bogato wykorzystanej w książce literatury z zakresu służb specjalnych, wojskowości, dziejów PRL i Związku Sowieckiego podstawę źródłową pracy stanowią archiwalia zgromadzone w Biurze Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie. Warto w tym miejscu raz jeszcze zaznaczyć, że zbiór akt wojskowych przechowywanych w warszawskiej centrali IPN wciąż nie został w należyty sposób opisany i ujęty w pomocach inwentarzowych, co znacząco utrudnia penetrację archiwaliów i prowadzenie systematycznych badań naukowych odtwarzających dzieje tajnych służb LWP.

Z oczywistych względów najważniejsze źródła wykorzystane w książce zostały wytworzone przez Oddział II i Zarząd II. Są to przede wszystkim materiały personalne, administracyjne, sprawozdawcze, dochodzeniowo-śledcze, operacyjne,

⁵⁹ E.J. Nalepa, *Oficerowie armii radzieckiej...*, s. 232.

⁶⁰ Podobne słowniki publikowali wcześniej badacze zajmujący się innymi rodzajami służb specjalnych PRL. Zob. m.in. *Słownik kontrwywiadu wojskowego*, [w:] *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej...*, s. 469–505; Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 393–398; A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*, [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 399–403; I. Dojka, *Zakłamaný słownik, czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2011. Najważniejszą tego typu publikacją jest praca płk. Jana Lareckiego: *Wielki leksykon służb specjalnych świata. Organizacje wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych świata, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*, Warszawa 2007.

informacyjne, wspomnieniowe, historyczne oraz dokumentacja opisująca współpracę z GRU oraz innymi służbami państw Układu Warszawskiego. Niezwykle ważne było wykorzystanie w pracy akt Głównego Zarządu Informacji i Wojskowej Służby Wewnętrznej, gdyż zarówno w latach 1945–1957, jak i 1957–1990 odpowiadały one za „osłonę kontrwywiadowczą” wywiadu wojskowego. W strukturze Oddziału II, a później Zarządu II, nigdy nie utworzono własnej jednostki kontrwywiadu wewnętrznego, dlatego przez cały okres Polski Ludowej żołnierze, pracownicy cywilni i agentura wywiadu kontrolowane były przez organy GZI/WSW.

Pewną inspiracją do dalszych poszukiwań archiwalnych dotyczących działań kontrwywiadu w obrębie wywiadu wojskowego była kwerenda przeprowadzona w Kolekcji Jerzego Poksińskiego zdeponowanej w Archiwum Ośrodka Karta w Warszawie. Przeglądając dokumenty GZI, Oddziału II i Zarządu II z lat 1945–1956 zbierane latami przez Poksińskiego, zastanawiałem się nad stopniem kontroli (czy wręcz inwigilacji) wywiadu przez WSW w okresie późniejszym. Analiza polityki personalnej w Zarządzie II i wyjątkowa w nim rola oficerów WSW (zwłaszcza po objęciu w 1973 r. funkcji szefa wywiadu przez płk. Czesława Kiszczaka) utwierdziły mnie w przekonaniu, że w latach 1957–1990 starano się w dużej mierze powielić model kontroli wypracowany w czasach wszechwładnej Informacji Wojskowej.

Ze względu na współpracę (i rywalizację) wywiadu wojskowego (Oddział II/Zarząd II) z wywiadem cywilnym (Departament VII/Departament I) przydatne w pracy okazały się archiwalia IPN, których wytwórcą było Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Należało z nich skorzystać również z uwagi na chęć przynajmniej częściowego porównania efektów pracy obu służb wywiadu zagranicznego.

Bardzo ważne było dotarcie do materiałów Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (akta personalne, administracyjne, wewnętrzne informatory i korespondencja Departamentu Konsularnego) z uwagi na liczną grupę oficerów i współpracowników wywiadu wojskowego uplasowanych w służbie dyplomatycznej PRL. Archiwa MSZ dają możliwość wglądu w działalność attaché wojskowych i ukazują relacje pomiędzy służbami cywilnymi i wojskowymi.

Pisząc tę książkę, korzystałem z zasobów: Centralnego Archiwum Wojskowego w Rembertowie (akta Oddziału II Sztabu Generalnego), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (zespół KC PZPR i Akta Bolesława Geberta), Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Łodzi (akta personalne), Sądu Okręgowego w Warszawie (akta sprawy sądowej przeciwko Grzegorzowi Żemkowi), Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku (Archiwum Włodzimierza Bączkowskiego, Akt Samodzielnej Placówki Wywiadowczej „Estezet”) oraz ze zbiorów prywatnych Izabeli Brodackiej-Falzmanna (spuścizna Michała Falzmana).

W książce uwzględniono również źródła relacyjne i audiowizualne, zasoby internetowe oraz prasę codzienną⁶¹.

⁶¹ Szczegółową bibliografię zamieszczono na końcu książki.

VI

Książka nie powstałaby, gdyby nie życzliwe wsparcie wielu osób. Wyrazy wdzięczności za pomoc w dotarciu do archiwaliów wojskowych kieruję pod adresem **Janusza Kurtyki** oraz Zbigniewa Nawrockiego, byłego dyrektora Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Warszawie, oraz obecnego dyrektora tego archiwum — Rafała Leśkiewicza i jego zastępcy Wojciecha Sawickiego.

W szczególny sposób chciałbym podziękować Annie K. Piekarskiej i Witoldowi Bagińskiemu z BUiAD IPN, a także Radosławowi Petermanowi z Biura Lustracyjnego IPN oraz Marzenie Kruk i Karolinie Pokwickiej z OBUiAD IPN w Gdańsku.

Za okazaną pomoc serdecznie dziękuję Izabeli Brodackiej-Falzmann, Cezaremu Gmyzowi, Markowi i Mikołajowi Jastrzębskim, Sebastianowi Ligarskiemu, Piotrowi Litce, Marcinowi Mamoniowi, Sebastianowi Rybarczykowi, **Pawłowi Wieczorkiewiczowi**, Grzegorzowi Wołkowi, Piotrowi Woyciechowskiemu i Antoniemu Wrędze.

Wiele zawdzięczam również tym wszystkim osobom, które pragnęły pozostać anonimowe.

Osobne podziękowania należą się mojemu przyjacielowi — Adamowi Chmieleckiemu.

Za recenzję wydawniczą i cenne uwagi dziękuję pierwszym czytelnikom mojej książki: dr. hab. Andrzejowi Zybertowiczowi, profesorowi Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, oraz raz jeszcze — Annie K. Piekarskiej i Witoldowi Bagińskiemu.

Książka nie powstałaby w takim kształcie, gdyby nie wysiłek Wydawców, a zwłaszcza Tadeusza Zyska, Donaty Wojtkowiak, Jana Grzegorzcyka i Przemysława Kidy. Dziękuję!

VII

Na kartach książki konsekwentnie używam terminu „Ludowe Wojsko Polskie” (LWP), który nigdy nie stał się oficjalną nazwą armii komunistycznej Polski. W okresie powojennym pojęcie to stosowano głównie w celach propagandowych, by odróżnić powstałe w 1943 r. formacje zbrojne od armii Polski niepodległej (przedwojennej i wojennej oraz tzw. drugiej konspiracji). Paradoksalnie z podobnych względów, przede wszystkim z szacunku do suwerennych tradycji oręża polskiego, posługuję się terminem „LWP” w niniejszej pracy. Z podobnych powodów używam czasem formuły „Zarząd II Sztabu Generalnego LWP”, zamiast „Zarząd II Sztabu Generalnego WP”.

Mając świadomość, że Polska Rzeczpospolita Ludowa (PRL) istniała formalnie w latach 1952–1989, dla okresu wcześniejszego (1944–1952) starałem się używać pojęcia „Polska Ludowa” zamiast „Rzeczpospolita Polska”, która kojarzy się z tradycjami Polski niepodległej.

Niemal wszystkie zamieszczone w książce cytaty zostały wyodrębnione z tekstu głównego dla podkreślenia ich ważności. Poprawiono błędy ortograficzne, a w wyjątkowych sytuacjach również styl.

W przypadku przyjętych ogólnie nazw i terminów składających się z kilku wyrazów zastosowano zazwyczaj skróty, których wykaz znajduje się na początku książki.

W odsyłaczach posługuję się ciągłym zapisem bibliograficznym (np. w rozdziale I: E.J. Nalepa, *Oficerowie armii radzieckiej w Wojsku Polskim 1943–1968*, Warszawa 1995, s. 16; w rozdziale III: E.J. Nalepa, *op. cit.*, s. 22).

W książce zrezygnowano z konsekwentnego stosowania pełnych stopni wojskowych. Dotyczy to przede wszystkim stopni generalskich. Przykładowo po odnotowaniu faktu awansu na stopień generała brygady (gen. bryg.) w dalszej części książki ograniczam tę informację do formuły „generał” (lub: gen.).

Cytowane w książce dokumenty służb specjalnych wyrażają jedynie stan wiedzy i opinie ich wytwórców, za które autor nie ponosi odpowiedzialności. Autor dokonał selekcji przytaczanych informacji, rezygnując w niektórych przypadkach z opisu wielu często interesujących i bulwersujących spraw, które jednak nie wniosły niczego istotnego do obrazu zjawisk zrekonstruowanych w tej książce. Być może w przyszłości zostaną one wykorzystane w kolejnych publikacjach poświęconych wywiadowi wojskowemu PRL.